

AZ EMERI KAPCSOLATOK HATÁSA A SZUBJEKTÍV ÉLETMINŐSÉGRE (*A kutatás összefoglaló következtetései*)

A kutatás célja: a kapcsolatok szubjektív életminőségre gyakorolt hatásának vizsgálata

Az emberi *kapcsolatok életminőségre gyakorolt hatását* vizsgáló kutatásunk a *jólét* és a kapcsolatok segítségével kedvezően és/vagy kedvezőtlenül alakított, megélt-érezelt *szubjektív életminőség, jóllét* összefüggését vizsgálta. A magyar társadalomra vonatkozó, témához kapcsolódó releváns következtetésekhez egy 2006-ban készült országos felvétel segítette a kutatócsoportot,¹ a nemzetközi összehasonlításhoz pedig egy 2005-ös nemzetközi felvétel adatbázisát használtuk².

A minőségi élethez az anyagi biztonságot alapvető feltételnek tekintettük, ám ezen túl az emberi kapcsolatok boldogságot és megelégedettség-érzést alakító hatására összpontosítottunk. Úgy gondoljuk, hogy a kapcsolatoktól érkező materiális és immateriális források még kedvezőtlen társadalmi-természeti feltételek között is elviselhetővé, esetleg elégedetté, boldoggá, minőségivé formálhatják az életet. Ugyanakkor azt is figyelembe vettük, hogy a bántó, szomorúságot okozó kapcsolatok életminőségre gyakorolt hatását még a kiemelkedő jólét sem képes kompenzálni.

Különbséget tettünk az objektív életminőség, valamint a környezeti feltételrendszer érzelmi-tudati tükröződése, azaz a szubjektív életminőség, mint elégedettség és megélt boldogság között. Mi alapvetően az életminőség ez utóbbi, szubjektív oldalára, az élet megélésére, a valóság érzékelésére összpontosítottunk. A modern társadalmak között csakúgy, mint adott társadalmon belül a társadalmi rétegek, csoportok, egyének objektív feltételei egyenlőtlenek, ennek ellenére a társadalmak és az egyes emberek is minden körülmények között igyekeznek relatíve elégedetten, boldogan élni, életminőségüket az adott-ésetenként nagyon is szűk kereteken belül – elsősorban kapcsolataik segítségével elviselhetővé alakítani.

A szubjektív életminőség alakításának makro-társadalmi korlátai

A szubjektív életminőség vizsgálatakor figyelembe kellett vennünk azt, hogy a modern társadalom életminőségre ható objektív kerete, kényszerei és csábításai gyakran gátolják az egyéneket, társadalmi csoportokat abban, hogy életüket öntevékenyen elégedetté, boldoggá, minőségivé alakítsák, s képesek legyenek érvényesíteni a kapcsolatok szubjektív elégedettséget és boldogságot fokozó hatását.

Objektív nehézség az új-kapitalizmusban sokak számára a tőkefelhalmozó és globális piacgazdaság fogyasztói kihívásai. A piacgazdasági profitszerzés megköveteli a fogyasztási igények felkeltését, gerjesztését, az anyagi vágyak állandó magasabb szinten történő újratermelését. A mindig újabb javak megszerzéséhez azonban a forráshiányos poszt-szocialista társadalomban a legálisan, munkával szerezhető jövedelem a többség számára nem elégséges. A diszkrépancia legyőzése gyakran vezet túlmunkához, a kapcsolatokra fordítható idő redukálásához, vagy a rövid távon kevésbé jövedelmező kapcsolatok leépítéséhez. Végző soron a fogyasztói kihívások gyakran boldogságfosztók vagy azért, mert leépítik a boldogságot termelő kapcsolatokat, vagy azért, mert az egyének rendelkezésére álló anyagi

¹ MTA PTI-TÁRKI OMNIBUSZ 2006/5. N=1033

² European Social Survey, MTA PTI, N=37 720, 24 ország, ebből magyar n=851

eszközökkel a kínált javak el nem érhetőek, s a javak beteljesületlen vágya az erős kapcsolatokon belüli konfliktushoz, szubjektív elégedetlenséghez, boldogtalansághoz vezet.

A piacgazdasági verseny és rövidtávú gazdasági racionalitás fokozza a társadalmi egyenlőtlenségeket, lazítja a korábbi kapcsolatokat, fokozza a rivalizálást. A munka elvesztésének esélye növeli a bizonytalanságérzést, a biztonságihiány konfliktusokat gerjesztve felőrli az emberi kapcsolatokat, atomizálja a társadalmat. A piaci versenyben meggazdagodók anyagi javaikat más vagyoni javakra is át tudják váltani, ennek hatására az egyenlőtlenségek a társadalmi élet minden dimenziójában megjelennek.

A társadalmi egyenlőtlenségek többdimenziós rendszerében növekszik a piacképes szerencsések és a munkaerőpiacon lemaradók közötti távolság, ezáltal szakadnak a kapcsolatok. A rivalizálás és verseny, a felpörgetett életvitel redukálja a másik ember megismerésére fordítható kapcsolati időt, nem engedi termelődni és újratermelődni a bizalmat, vagy szétforgácsolja a kapcsolatok bizalmi tartalmát. A kumulálódó előnyökkel szemben a társadalmi hierarchia alsó szintjén kumulálódnak a hátrányok is. Az elégedett, boldog élet érzésének alakítása ilyen körülmények között ugyancsak emberformáló feladat a társadalom tagjai számára.

Az etikai alapelveket még őrző sikeresek sem lehetnek igazán elégedettek, boldogok, ha hozzátartozóik, a közösségükhöz tartozók, környezetükben élők élete nehéz, bizonytalan. Mindazonáltal az új-kapitalista társadalomban hiányoznak a többség által betartott alapértékek. Egyik oldalon a gazdagodás, a másikon az életben maradás érdekében sokan átlépi a közösségi alapértékeket. A meggazdagodott szerencsések a versenyben lemaradókat, perifériára szoruló „gyengéket” kárhoztatják többnyire etikátlanul szegénységükért, „lustaságukért”. A sikeresek a munkaerőpiacról kiszorulóktól, kifosztottaktól kérik számon az öngondoskodást. A gazdasági-társadalmi alapértékek így jelentősen polarizálódnak, s hatására is számos kapcsolat megszakad.

A társadalom szélső csoportjai közötti életfeltételi egyenlőtlenségek csökkentésének szükségességét már részben érzi a hatalom is, ám nem képes feloldani azt a dilemmát, hogy miként lehet a makro-társadalmat a nyugati piacgazdaságba integrálni, „modernizálni” és egyszersmind a társadalmon belüli egyenlőtlenségeket mérsékelni, megvédeni a társadalmi közösségi kapcsolatokat és a „társadalmi integrációt”. A dilemmát az okozza a kormányok számára, hogy amennyiben hatalmi döntéseikkel támogatják a „modernizációt”, pontosabban vele az internacionális tőkét, közelítik a társadalom nemzetközi gazdasági felzárkóztatását, integrációját. Ugyanakkor a belső gazdasági források szűkössége egyszersmind fokozza a társadalmon belüli egyenlőtlenségeket, csökkenti sokak anyagi biztonságát. Az internacionális modernizáció csökkenti az organikus szolidaritásra fordítható javak mértékét, veszélyezteti a társadalmi integrációt. A fokozódó egyenlőtlenségekkel csökkennek a mechanikus szolidáris emberi kötelek, szétforgácsolódnak a közösségek, atomizálódik a társadalom, csökken sokak elégedettsége és boldogsága.

Az emberi harmónia-vágy és adaptációs képesség hatása

Az elégedettséget, boldogságot romboló makro-társadalmi impulzusok egy részét ismeretes módon az emberi kapcsolatok segítségével képesek vagyunk ellensúlyozni, fokozni a szubjektív életminőséget. A bánatot okozó kapcsolatok éppen ellenkezőleg, negatív hatást gyakorolnak a jóllétre. Az is igaz, hogy ugyanazon kapcsolatunktól többnyire nem csak elégedettséget, boldogságot fokozó pozitív hatáshoz, de a szubjektív életminőséget romboló

negatív hatáshoz is jutunk. A pozitív és negatív impulzusok kiegyenlítődhhetnek, de a mérleg valamelyik oldalra el is billenhet.

Mind a makro-társadalomtól érkező objektív hatások, mind a mikroközösség tagjaitól érkező, szubjektív „jóllétet” romboló kapcsolati hatások ellen adaptációval védekezik a társadalom. Az emberek többsége olyan adaptációs képességet fejlesztett ki, amely még a legelesettebbeket is segítheti abban, hogy relatíve boldognak, megelégedettnek érezzék az életet. Az objektív életfeltételek azonban többnyire behatárolják a vágyakat, igényeket, ezáltal társadalmi rétegenként, egyénekenként is másként éljük meg a lehetőségeket, de a lehetőségek hiányát is.

Az életfeltételekben bekövetkező változások—jórészt csak átmenetileg-- többnyire felborítják a létfeltételekre alapozott, hierarchikus igényszintre épített harmóniát, ám egy idő után az emberek igényszintje adaptálódik a változott kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb lehetőséghez. A változás hatását az emberek egy idő után úgy élhetik meg, hogy a „több” számukra már „kevesebb” lesz. Vagyis az igények „felnőnek”, a lehetőségekhez, s ehhez alakul a tudatban az elégedettség mértéke is. Meghatározott igényszintet elért egyének, társadalmi rétegek azonban többnyire görcsösen ragaszkodnak a már elért lehetőségekhez,--legyenek azok tárgyi javak vagy emberi kapcsolatok--, s az elért lehetőségek elvesztése, esetleges megvonása garantáltan csökkenti a szubjektív elégedettséget, szubjektív életminőséget.

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a mai magyar társadalom többségének életminőségi adaptációját elsősorban a többszörös diszkrepancia akadályozza: egyrészt nőtt a távolság a korábban megfogalmazott egyéni vágyak és a legálisan birtokolható eszközök segítségével realizálható lehetőségek között, másrészt nőtt a távolság az emberek környezetében élő kedvezőbb helyzetű, vagy annak tételezett „mások”, közeli és távolabbi kapcsolatok, ismerősök lehetőségei és a saját vélt/ valósnak tételezett lehetőségek között. Ezáltal a társadalom jelentős aránya saját objektív lehetőségeit is szubjektíven éli meg, a valóságostól többnyire kedvezőtlenebbnek érzi. Az elégedetlenség mértéke attól függően nagyobb vagy kisebb, hogy milyen vágyakat fogalmaz meg az egyén önmaga számára, s kapcsolatait segítségével milyen mértékű adaptációra képes.

A közösségi kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre. A közösség differenciált szükséglete

A kapcsolat, emberi kötelék általános, alapvető emberi szükséglet. A társadalmi integráció aspektusából kutatásunk kiemelkedően fontosnak tekintette a közösségi kapcsolatok igényét. A makro-társadalom felől közelítve a különböző közösségek iránti szükségletet koncentrikusan bővülőknek, s egyszersmind többnyire kumulálódónak tételeztük. A közösségek közül az elégedett élethez, pozitív életminőséghez alapvető feltétel a (1) közvetlen közösség, elsősorban a család. Többnyire ezt követi (2) a baráti közösség, majd (3) a különböző környező kisközösségek iránti igény (a hasonló hobbi, érdeklődés, értékpreferenciák szerint alakuló, szomszédi, munkatársi kisközösségek). Végül (4) a makro-közösség, pontosabban az „idegenekért”, másokért végzett közélet elégedettséget, boldogságot, esetleg önmegvalósító szükséglete.

A vizsgálat megerősítette azt a hipotézist, hogy a valamilyen közösségi kötődés a társadalomban alapvető életminőségi szükséglet, hiszen alig találtunk olyant, akinek elégedett életéhez egyetlen közösség, közösségi kötelék sem fontos. Kizárólag a család is csak a minta tizedének elégedettségi igényét elégíti ki. A családon kívül a baráti kört is megjelölők már

felölelték a minta harmadát. Kicsit többen voltak olyanok, akiknek elégedettségéhez a családon, barátokon kívül valamilyen más kisközösség is fontos (39%).

A makro-közösséget vagy annak valamely szegmensét is magába foglaló társadalomért, idegen „másokért” végzett tevékenységet, a közéletet minden ötödik válaszadó tekintette elégedettségéhez fontos feltételnek. A kutatás megállapította azt is, hogy a közéleti igény, mint elégedettségi forrás motivációja differenciált. A presztízsvágy, hatalmi vágy, a társadalmi státusznövelés eszközeként „fontosnak” tekintett közéletiség közel minden hatodik válaszadó számára jelentős, miközben csupán a minta 5%-a számára „nagyon fontos” életelégedettségi forrás. Ez utóbbiak számára a közért végzett tevékenység, közélet az önmegevalósítás feltétele.

A koncentrikusnak tételezett közösségi igény körein kifelé haladva, amint a válaszadók mind tágabb közösségi igényt tekintettek életelégedettségükhöz fontosnak vagy nagyon fontosnak, egyre nagyobb eséllyel nőtt azok aránya, akik az élet során másokhoz képest több materiális és kulturális tőkét halmoztak fel, illetve most is birtokolnak. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy a közösségi igény legfelső körét jelző közélet dominánsan azok igényszintjében születhet meg, jelentkezhet, akik kedvező anyagi és kulturális tőke feltételei között szocializálódtak, jómódban éltek és élnek. Ezáltal az is nyilvánvaló, hogy a makro-közösség életét alakító hatalmi szereplők is dominánsan közülük rekrutálódnak. Amennyiben ők döntéseiket saját lehetőségeik és igényszintjük alapján, s nem a társadalom többségének objektív helyzete szerint hozzák, növekedni fog a társadalom általános elégedetlensége, csökken szubjektív életminősége. A hatalmi döntések „előrefutnak”, s a társadalom többségét az igényszintjének redukálására kényszeríthetik. Az így alakuló diszkrepancia nehezíti a társadalmi rétegek többségének szubjektív elégedettségi adaptációját, a rétegenként differenciált életfeltételekre épülő vágyak realizálását.

Ezt a veszélyt csupán az csökkenthetné, ha a társadalmi többség közélet iránti igényszintje fokozódnék, aminek esélye az adatok szerint kizárólag a műveltségi-kulturális javak és materiális javak egyenletesebb elosztásával lehetséges.

A kapcsolatokhoz fűződő érzések, attitűdök hatása a szubjektív életminőségre

Az emberi kapcsolatok elégedettséget és boldogságot alakító legérzékenyebb területét jelentik a közvetlen kötelékek. A kapcsolatok szubjektív életminőségre gyakorolt emocionális hatása független az objektív anyagi feltételektől. Kutatásunk az interperszonális kapcsolatokon belül a „szeretet-kapcsolatokat”, mint örömet jelentő kötelékek mértékét vizsgálta. Azt feltételeztük, hogy minél több kapcsolati örömforrással rendelkezik valaki, annál nagyobb eséllyel érzi életét elégedettnek, boldognak, vagyis szubjektív életminősége annál kedvezőbb. A vizsgálati adatok szerint minden tizedik válaszadónak nincs egyetlen olyan közvetlen kapcsolata sem, akitől nagy szeretetet, nagy örömet remél ³A különböző tartalmú erős kapcsolatok természetesen eltérő mértékben teszik boldoggá, elégedetté a válaszadók életét. A minta háromnegyede számára a legfontosabb boldogságot nyújtó kapcsolat a gyerek vagy unoka, kétharmaduk számára a partner. Ebből világosan látszik, hogy az emberek a legtöbb szeretet-forrást a nukleáris család valamelyik tagjától várják, remélik. Az adatok meggyőzően jelezték, hogy a szeretet-kapcsolatok, mint remélt örömforrások mértéke nem státusz-függő, nem jár együtt sem a vagyoni jólét szintjével, sem a műveltség-iskolázottság mértékével.

³ Akit egy tízfokú skálán a sok szeretetet, örömet nyújtó skálán a 9-10-es fokra helyezett

Leginkább a partnerkapcsolat nélkül élő, elsősorban nők érzik a szeretet-kapcsolat hiányát. A kérdőívben felsorolt közeli kapcsolati kategóriák közül a legnagyobb arányban a szomszédokat és az apákat jelölték azok között, akiktől egyáltalán nem remélnék örömet.⁴ A szomszédi kapcsolatok alacsony érzelmi tartalma nem meglepő, hiszen a környező közösséghez fűző kötelek lazulása együtt jár a hagyományos közösségek leépülésével, illetve az urbanizációval. Az apákat, mint örömforrást nem számítók relatíve magas aránya többnyire a szülők megromlott házasságának következménye, aminek nyilvánvaló következménye az utódok emocionális vesztesége.

Kutattuk a bánatot okozó kapcsolatok mértékét is, pontosan a válaszadók azon kötelekeit, amelyek egyértelműen boldogtalanságforrások. A kapcsolatoktól eredő bánat forrása leggyakrabban alkoholfüggőségből eredő családi veszekedés, betegség, haláleset. Azt tapasztaltuk, hogy a bánatkapcsolatok számának növekedésével párhuzamosan csökken a szeretet-kapcsolatok száma, vagyis a bánatkapcsolatok felemészítik a szeretet-források egy részét is. A sok bánatot nyilvánvalóan csak sok szeretet-forrás lenne képes ellensúlyozni. Ugyanakkor világosan körvonalazódott, hogy az önvédelmi adaptáció hatására a sok bánat kevésbé csökkenti az elégedettséget, boldogságot, mint amilyen mértékben a sok örömkapcsolat növeli azt. A sok öröm-kapcsolat tehát mintegy liftet ad az elégedettségnek, miközben a sok bánat elégedetlenséget növelő hatását gyakran fékezi az önvédelmi adaptáció. Az adatok arra is rávilágítottak, hogy az egyének bármilyen sok bánat-kapcsolata kevésbé teszi elégedetlenné és boldogtalanná az embert, mint a kapcsolatok teljes hiánya, a magány. Vagyis a bánatot okozó kapcsolat is sokak számára kedvezőbb szubjektív életminőséget eredményez, mint a kapcsolathiany és magány.

A kapcsolati együttlét és virtuális kötelek hatása a szubjektív életminőségre

Az örömet nyújtó közeli kapcsolatokkal töltött idő növelheti, vagy bánatot okozó kapcsolat esetében csökkentheti leginkább az elégedettséget, boldogságot, a szubjektív életminőséget. A baráti együttlét mértéke szignifikáns erős kapcsolatot jelzett mind a szubjektív elégedettséget, mind a boldogságot mérő skálával. Még a baráti együttlétől is hatásosabb életminőséget fokozó faktor a magántársasági együttlét. A magántársaságok többnyire a barátokból, azok köréből rekrutálódnak. A társasági együttlét intenzitását a felvételt megelőző hónapban előforduló vendégséggel, vendégfogadással, éttermi találkozással mérte a kutatás. A társasági élet kutatás során mért alkalmainak mindegyikéből kimaradt minden ötödik válaszadó, miközben a minta negyede az alkalmak mindegyikének részese volt a felvételt megelőző hónapban. A társasági kapcsolati együttlét a korrelációs együttható jelzése szerint nagymértékben szignifikánsan növeli az elégedettséget és boldogságot is.

A közvetlen kapcsolati együttlétet, az interperszonális és társasági kapcsolat face to face formáit napjainkban mind gyakrabban felváltja a virtuális együttlét praxisa, elsősorban a telefonbeszélgetés. Ez ugyan csak pótszere a kapcsolatokkal növelhető szubjektív elégedettségnek és boldogságnak, ám nem tagadhatjuk, hogy valamelyest képes fokozni azt. Kutatásunk nem tudta mérni a telefonkapcsolat szubjektív életminőséget alakító külön hatását. Ugyanakkor mértünk más olyan „virtuális” köteleket, amelyek feltételezésünk szerint sokak számára nyújtanak örömet, boldogságot, életelégedettséget, s esetenként valamelyest pótolják is az emberi kapcsolatokat. Ilyennek tételeztük a szenvedéllyel végzett munkát, hobbi-tevékenységet, s a természetfölöttibe vetett erős hittel élők transzcendens kötelekét. Összességében a minta harmada jut ezek közül a virtuális kötelek közül (is) örömforráshoz.

⁴ A legtöbb szeretet mérő skála 1-2. fokára jelöltek között a szomszédok 7 %-nál, az apák 5%-nál találhatóak.

Azt feltételeztük, hogy a virtuális kötelek közül a munka, a divatosan gyakran emlegetett „munkamánia” a legáltalánosabb elégedettségi és boldogságforrás. A vizsgálat azonban rávilágított arra, hogy a munka nagy örömet, boldogságot nyújtó, önfeledt időtöltést jelentő hatását a minta nem egészen tízede érzi. Minden bizonnyal a munka hatásával kapcsolatos téves feltételezést az okozza, hogy az emberek többsége a „munkamániával” különböző igényeket elégít ki: A munkamánia sokak számára presztízsvágyat, státuszemelkedés vágyát, hatalmi vágyat, gazdagodást, siker szükségletet inkább jelent. Ezek a „rohanó idő boldogító érzését” elégedettséget nyújtó munkától lényegesen különböznek. Végül is kutatásunk azt jelezte, hogy a munka boldogságot, elégedettséget fokozó, boldogító hatása kevesebb munkaorientáltra jellemző, mint ahányat a környezet „workaholic”-nak tekint.

A kutatás szétosztotta azt az előítéletet is, hogy a munka boldogság- és elégedettségforrásként alapvetően csak az „alkotó” munkát végzők számára létezik. Az adatok szerint nem csak a kreatívnak inkább tekintett intellektuális munkatevékenységeket végzők körében találtuk a munkát nagy arányban boldogító örömforrásnak tekintőket, meglepő módon hozzájuk hasonlóan kiemelkedő arány számára jelent a munka boldogságforrást a kvalifikálatlanok körében is. Feltételezhető oka ennek az, hogy a kvalifikálatlanok számára az élet más szférái kevesebb örömet nyújtanak.

Bármilyen kedvenc tevékenység, „hobbi”—, ami lehetett kertészkedés, olvasás, zenehallgatás, kézimunka, rejtvényfejtés, sport vagy bármi más—, a munkához képest több válaszadó elégedettségét növeli, sokkal szélesebb réteg számára nyújt boldogságot, ám az életkor életfeltételeinek változásával erős ciklikus hatást mutat. Egyes korcsoportokban erősebb, másokban gyengébb, majd újra erősödő hatású örömforrások ezek az emberek életében.

A természetfölöttibe vetett hittel alakuló transzcendens kötelék is sokak számára jelent boldogságforrást, a fiataloktól az időskorúakig meredeken emelkedő ívet leírva mind inkább szélesedik azok aránya, akik számára a vallásos hit nyomán alakuló virtuális kapcsolat, isteni gondviselés a legnagyobb boldogság, elégedettségforrás az életben.

A többség számára a virtuális kötelek csak kiegészítői a valós kapcsolatoktól érkező szeretet- és boldogságforrásoknak. A kutatás azt is jelezte, hogy akiknek életében az örömet nyújtható valós emberi kapcsolatok helyett válnak dominánssá a virtuális kötelek, ez utóbbiak szubjektív életminőségének elégedettségét a virtuális kötelék ugyan nagymértékben növeli, ám boldogságuk csak a valós kapcsolatokkal együtt fokozódik.

A szubjektív életminőségi csoportok jellemzői

A kapcsolatokhoz fűződő elégedettséget, valamint a közösségi és közvetlen kapcsolatokhoz fűző emóciót mérő indexeket, a valós és virtuális kötelek praxisának, együttlétének elégedettséget alakító hatását mérő indexet, valamint az étellel általános elégedettséget mérő skála információ-anyagát szintetizáltuk cluster-analízis segítségével. Így differenciáltuk a szubjektív életminőség négy csoportját, amelyek egyszersmind a szubjektív életminőség különböző szintjeit szimbolizálták.

A négy életminőségi csoportban jól követhető a kapcsolatok elégedettséget és boldogságot alakító adaptációs és kompenzációs hatása:

1.csoport: Igényük a társasági-közösségi lét, eddigi életükkel nagyon elégedettek, hozzátartozóiktól érzésük szerint sok szeretetet kapnak (24,3%)

2.csoport: Igényük a társasági-közösségi lét, eddigi életükkel elégedettek, ám hozzátartozóiktól érzésük szerint nem elég szeretetet kapnak (31,7%)
3.csoport: Kevésbé igénylik a tágabb közösséget, közvetlen kapcsolataik sok szeretetet nyújtanak számukra, döntően ennek hatására elégedettek eddigi életükkel (24%)
4.csoport: Kevésbé igénylik a tágabb közösséget, hozzátartozóiktól érzésük szerint több bánatot, mint szeretetet kapnak, eddigi életükkel a többi csoporthoz képest elégedetlenebbek (19,9%).

Az első három csoport --, a minta háromnegyede — visszatekintve eddigi életére, úgy érzi, hogy relatíve elégedett életével. Közülük két csoport érzi -- az első és a harmadik csoport – jelenleg többnyire boldognak vagy inkább boldognak életét. Az elégedettségi adaptációra láthatóan többen képesek a társadalomban. Boldognak csak azok érzik magukat, akik a bevont indexek tanúsága szerint közvetlen kapcsolataiktól több szeretetet, örömet éreznek, mint bánatot kapnak.

Az index-értékek arra is rámutattak, hogy a tágabb közösségi kapcsolatok igényével, akárcsak a közéleti kapcsolatok magas igényével is élnek a válaszadók, többnyire nagymértékben elégedettek, ám közülük csak azok kerülnek az egyszersmind boldogok közé, akik a közvetlen interperszonális kötelekeiktől eredő szeretetet sem nélkülözik.

Azok aránya, akiket sem közösségi kötelekeik nem teszik elégedetté, sem közvetlen kapcsolataiktól eredő szeretetet nem éreznek, izolálódnak a társadalomból, szubjektív életminőségük rossz. Az életfeltételek különböző dimenzióiban végzett vizsgálat azonban azt is igazolta, hogy az izolálódott népességi ötöd nagy aránya depressziós, diszharmonikussá vált személyisége. Ez a minta-ötöd kapcsolataitól nem kap, nem remél elégedettséget, örömet és boldogságot, ezért izolálódik, vagy elzárkózik.

Világossá vált, hogy a boldogság-érzéshez nem elégséges a közösségi kapcsolati igény, mert azt elsősorban a közvetlen kapcsolatoktól is származó öröm és szeretetforrások képesek fokozni. Ez pedig rávilágít arra, hogy a szubjektív életminőségben belül az elégedettség és boldogság különböző töről fakad: Az elégedettséget a legerősebben a tágabb társasági-közösségi kapcsolatok, a közösségi integráció fokozza. A társasági-közösségi kapcsolatok bőségével ezért nagy eséllyel válnak az emberek elégedetté. Ugyanakkor a boldogságérzéshez kevés a társasági-közösségi és közéleti kapcsolat magas igénye. A társasági-közösségi-közéleti kapcsolatok igényével élők szubjektív életminőségét ezáltal nagymértékben csökkentheti, ha hiányzik életükből a közvetlen kapcsolatoktól eredő öröm, szeretet.

A szubjektív életminőség nemzetközi összehasonlítása

A kutatási hipotézis szerint azokban az országokban működnek jobban az emberi kapcsolatok, azokban boldogabbak és elégedettebbek az emberek, ahol kisebb a társadalmon belüli egyenlőtlenség, s ahol a társadalom széles rétegei számára adott az anyagi biztonság. Vagyis minél egyenletesebb a materiális javak társadalmon belüli elosztása, annál egyenletesebben oszlik meg a boldogság és elégedettség mértéke is. A társadalmak integrációs kapcsolatainak, elégedettségének és boldogságának összehasonlításához az European Social Survey 2005-ös, 24 ország mintáját tartalmazó felvételét használtuk. Úgy gondoltuk, hogy az egymáshoz képest meglehetősen eltérő gazdasági jólétben élő országok lakói elsősorban saját társadalmukon belüli mások életviszonyaihoz hasonlítják lehetőségeiket, ennek megfelelően alakul elégedettségük, szubjektív életminőségük mértéke, illetve ennek alapján működik elégedettséget növelő önvédelmi adaptációjuk.

A válaszadók tehát saját társadalmukon belül, adott lehetőségeik határán belül termelődő vágyaikhoz képest alakítják szubjektív életminőségüket. Ugyanakkor azt sem tudtuk figyelmen kívül hagyni, hogy a globalizált média által közvetített minták a gazdaságilag szűkösebb társadalmakban jelentősebb frusztrációt okozhatnak, mint a gazdasági jólétben élő országok állampolgárai számára.

A szubjektív életminőséget mérő két skála, az általános elégedettség és boldogság mentén a leginkább elégedetlenek és boldogtalanok a poszt-szocialista országok és a déli, relatíve szegény országok (Portugália, Görögország) lakói. A poszt-szocialista országok nagy elégedetlenségét a valós gazdasági szükségén, forráshiányon, s a gazdasági struktúraváltást követően felerősödött anyagi biztonság hiányán kívül az okozza, hogy a jobblét erős vágya és a rendszerváltozást követő realitás között nagy volt a diszkrépancia. Ennek hatására ezekben az országokban erős a kiábrándulás, s vele az általános elégedetlenség.

A 24 országot tömörítő nemzetközi minta legelégedettebb országai: Izland, Dánia, Svájc és Finnország. Ezekben az északi országokban a hatalom a jóléti javakat úgy osztotta szét, hogy azok biztosítják a társadalmi többség anyagi biztonságát. Minden bizonnyal ez az oka annak, hogy más, hasonló jólétben élő országokhoz képest itt jobban képes működni az emberi kapcsolatok hálójára, elégedettséget, boldogságot fokozó, makro-közösségi integrációt erősítő hatása is. Kutatásunk megkísérelte ezeknek a kapcsolati dimenzióknak működését összehasonlítani.

A nemzetközi összehasonlítás kapcsolati dimenziói:

a) A hatalom elfogadása és a civil közéleti kötelék

A társadalmi integráció nagymértékben függ a hatalom működésétől. Amennyiben a társadalom többsége a hatalom döntéseit elfogadja, megbízik a regnáló hatalomban, akkor jól működik az organikus szolidaritás, ezért a többség számára elfogadhatóak lesznek a társadalmi egyenlőtlenségek, s kicsi a lemaradó izolálódó népesség aránya.

A nemzetközi minta adatai szerint a társadalmak többsége mindenütt a kormány feladatának tekinti az elosztási egyenlőtlenségek kordában tartását. Különösen a görögök, magyarok és a lengyelek várják/várnák a kormányoktól, hogy korlátozza a szélsőséges egyenlőtlenségeket. A legkevésbé tekintik ezt kormányfeladatnak a dánok, hollandok és németek. Talán azért, mert ez utóbbi országokban máris kiterjedt az intézményes organikus szolidaritás, amelyet a kormányok nyilvánvalóan elsősorban az adókból képesek működtetni.

A nemzetközi vizsgálat az adómorál kérdésében sajátos ellentmondást tárt fel: Leginkább azokban az országokban elnézőek, megbocsátóak a válaszadók az adócsalókkal, amelyekben a kormányok az adótörvényeket következetes szigorral betartatják, s a közös teherviselést a lehető legszélesebb rétegekre kiterjesztik (Svédország, Belgium). Azokban az országokban, amelyekben sokan jutnak alegalisan és illegálisan megszerezhető jövedelemhez, ott a társadalom többsége kimarad az adókötelezettségek alól. Az adóterhekkal nem sújtott társadalmi többség pedig szigorúbban ítéli meg az adócsalókat.

A kormánnyal és a hatalom intézményeivel leginkább ott elégedetlenek a válaszadók, ahol a hatalom nem képes csökkenteni a vagyoni egyenlőtlenségeket, illetve ahol a többség anyagi vágya és lehetősége közötti olló a legnagyobb. Különösen elégedetlen a regnáló hatalommal Portugália, Lengyelország, Szlovákia és Magyarország mintája. Ez utóbbi országokban a forráshiányos gazdaságért, a rosszul működtetett közteherviselésért, s egyenlőtlenségekért

egyaránt a társadalom többsége a kormányokat hibáztatja. Ugyanakkor a javak egyenletesebb elosztása növeli a hatalommal szembeni elégedettséget.

Ellentmondásnak tűnhet, hogy éppen azokban az országokban protestál a válaszadók nagyobb hányada, ott szerveződnek inkább civil mozgalmak a fennálló hatalom döntéseivel szemben, ahol a többség relatíve elégedett, és más országokhoz képest jobban megbízik a kormányban. Feltételezzük, hogy a civil mozgalmak résztvevői, a protestálók éppen a hatalomba vetett relatíve magasabb bizalom miatt másoktól jobban bíznak abban is, hogy a makro-társadalom érdekében történő fellépésük, petíciójuk eredményes lesz, fellépésük nem vész kárba. A demokratikus kereteken belül alakuló civil politikai - közéleti aktivitás tehát nem a fennálló hatalom leváltásának céljával erősödik, ellenkezőleg, inkább akkor, ha látnak lehetőséget az állampolgárok a társadalom öngazgató, öntevékeny formálására, a társadalmi kohézió, integráció fokozására.

b) A magánéleti társasági kapcsolatok

Az idegenek, *mások iránti bizalmatlanság* azokban az országokban a legerősebb, amelyekben a társadalmi gazdasági szükség, a recesszió erős rivalizálásra készíti a társadalom tagjait. Legkevesbé bíznak meg másokban, idegenekben a poszt-szocialista országok válaszadói, és a relatíve szegény déli országok lakói (Portugália, Görögország). *A mások iránti bizalom* ezzel szemben a legnagyobb jólétben élő, gazdaságilag leginkább prosperáló északi országokban a legerősebb.

Az integráló kapcsolatok legbelső köre a válaszadók közvetlen környezetéből rekrutálódó interperszonális *bizalmas kapcsolatok* hálója. Minden tizedik válaszadónak nincs egyetlen olyan bizalmas kapcsolata sem, akivel meg tudná osztani örömét, bánatát. Különösen a poszt-szocialista Csehországban, Észtországban, Ukrajnában és Szlovákiában élnek a válaszadók bizalmas kapcsolat nélkül, s nyilvánvalóan ez utóbbiak egyszersmind izolálódottak is, vagy az izolálódás veszélyével élnek.

A magánéleti kapcsolatok társadalomba integráló sajátos területe a *magántársaság*. A legkevesbé Magyarországon és Görögországban járnak vendégségbe, illetve fogadnak vendéget az emberek. Ennek valószínű oka az, hogy a piacgazdaság jelenlegi szintjén a tradicionális kisközösségekre jellemző társasági –közösségi lét már mindkét országban szétesett, de erős maradt, s részben pótolja azt mindkét országban a kiscsalád, a generációk összefogásával működtetett „családi-társasági” együttlét. Ugyanakkor a forráshiányos piacgazdaság ugyanezen országokban még nem teszi lehetővé a többség számára a polgári alapokon szerveződő civil társasági élet kialakulását. A civil közösségek és a polgári társasági közösségek hiányát e két országban ma még részben képes pótolni a generációk gyakori együttléte. Az összehasonlító vizsgálat azt is jelezte, hogy minél nagyobb valamely országban a polgári jólét, annál intenzívebb a magántársasági kötelékkel élők aránya, a magántársasági együttlét praxisa is.

c) A mechanikus szolidaritás és generációs kohézió

A közvetlen kapcsolatok segítségével működő mechanikus szolidaritás csatornáin közül elsősorban *a generációk egymást segítő együttműködése*, mindennapi szolidaritás-praxisa erősíti a társadalmi kohéziót. A generációk segítségnyújtó együttműködését azonban gyakran a szükség motiválja. Így a poszt-szocialista, relatíve szegény társadalmakban a nem egyazon háztartásban élő generációkat a gazdaságosság célja készíti instrumentális együttműködésre.

Különösen erős a generációk segítségnyújtó együttműködése Ukrajnában, de arányuk alig kisebb Magyarországon is.

Nem csak az anyagi szükség katalizálhatja a generációk együttműködését. A kutatás szerint a relatíve jómódú, ám ritkán lakott északi országokban, ahol ritka a népsűrűség és relatíve nagyok a távolságok, ugyancsak nélkülözhetetlen az egymás közelében élő generációk és idegenek közötti együttműködés, az egymás iránti kölcsönös segítségnyújtással alakuló elnyújtott reciprocitás, mechanikus szolidaritás.

Ugyanakkor azokban az országokban, ahol erős az idegenek iránti bizalmatlanság, ott a mindennapi szükség ellenére csak a generációk közötti együttműködéssel formálódó mechanikus szolidaritás található. Ez szembeeső Magyarországon, ahol az idegenek iránti bizalom hiányában alig működik a nem családtagok, ismerősök, idegenek között a segítségnyújtó reciprocitás. Ezzel szemben a magas bizalmi tőkét jelző északi országokban a természeti nehézségek, korlátok közös leküzdése miatt különösen gyakori a nem hozzátartozó környező idegenek közötti együttműködés, a környező közösség mechanikus szolidaritása.

d) A munka társadalomba integráló köteléke

Minden országban a társadalmi munkamegosztásban résztvevő „aktív” népesség integrálódott a legerősebben a makro-társadalomba, ők találnak a legnagyobb eséllyel társadalmi kötelékeket. A munka-aktivitás és munkakapcsolatok integrációs kötelékként kapcsolják be az egyént a társadalomba, miközben fokozzák elégedettségét és boldogságát. A pénzkereső munkát végzőkhöz hasonlóan a szervezett képzésben résztvevők is munkájukkal integrálódnak a társadalomba. Az utóbbi évtizedekben a jólétben élő modern társadalmakban a fiatalok iskoláztatása egyre inkább kitolódik. A jólétben élő társadalmak sajátos módon az iskolai expanzió segítségével képesek biztosítani a társadalom szélesebb rétegei számára a munka-integráció esélyét.

A kutatás adatai szerint azokban a társadalmakban a legerősebb a munkapiacra integráló kötelékekkel élők aránya, amelyekben prosperál a gazdaság, amelyekben jólét van, elsősorban Norvégiában, Svédországban és Dániában. Ezekben az országokban láthatóan nem csak az anyagi javak, de a munka-javak is egyenletesebben oszlanak el, mint más, hasonlóan jómódú, ám kevésbé demokratikus, kevésbé egyenlőségelvű vagyoni elosztást megvalósító társadalmakban. A javak egyenletesebb elosztása itt kiterjed a nők és férfiak közötti emancipáltabb elosztásra is, így ezekben az országokban különbözik a legkevésbé a különböző neműek munkapiaci részvételének aránya is.

A munka társadalomba integráló kötelékének legalacsonyabb arányát Görögországban és Ukrajnában találtuk. E két országban zárja ki a legnagyobb népességi arányt a gazdasági recesszió a munkaerőpiacról, s ezáltal itt fosztják meg a társadalom legszélesebb körét a pénzszerző munka esélyéből, s ezzel együtt a társadalmi integráció fontos kötelékétől.

e) A virtuális –transzcendens kötelékek

A természetfölötti kapcsolat sokak számára örömforrás, közösségi integrációs erő. Azt tapasztaltuk, hogy a virtuális transzcendens kapcsolat közösségi integráló erejének mértéke nem függ sem az országok jólététől, sem az országon belüli egyenlőtlenségek mértékétől, sokkal inkább követi az országokra jellemző vallási-kulturális tradíciót. A vallási integráció adott kultúrára jellemző erősebb vagy gyengébb hagyománya szerint magasabb vagy

alacsonyabb adott országban azok aránya, akik a hit kötelékével integrálódnak a társadalomba. A relatíve szegény poszt-szocialista Lengyelországban és Szlovákiában például kulturális tradíció a vallási köteléssel élők magas aránya, csakúgy, mint a jólétben élő Izlandon vagy a gyorsan gazdagodó Írországban. A transzcendens köteléssel integrálódók magas aránya, s az erős vallásosság az iménti országokban elsősorban tehát hagyomány, amely képes őrizni a kohéziót, csökkenteni a szekularizációt, erősíteni a társadalom integritását. A transzcendens kötelék nélkül élők legnagyobb aránya a poszt-szocialista észtek és csehek között, valamint a protestáns jómódú Svédországban található.

Az integráló kapcsolatok szintézise, országok közötti különbsége

A társadalmak kapcsolati integrációját egy olyan összevont index segítségével mértük, amely szintetizálta (1) az egyének interperszonális kapcsolatait, (2) a mechanikus szolidaritás-kapcsolatokat (3) a hatalmi-politikai, közéleti kötelékeket, (4) a munka-integráció kötelékeket (5) a vallási transzcendens, virtuális kapcsolatokat, s végül (6) a bizalom integráló erejét.

A kapcsolati integráció szintetizált indexe mentén jelentős országok közötti különbségeket találtunk. Az egyes kapcsolati dimenziókra jellemző kötelékek esetenként kiegyenlítették egymást, ám nagyobb eséllyel kumulálódtak. Vagyis az egyik kapcsolati dimenzióban mutató sűrű kötelék, mint kapcsolati tőke, vagyon, nagy eséllyel más kapcsolati dimenziókban is a kötelékek magas számával járt együtt, és fordítva.

A különböző kapcsolati dimenziókat összesítetten mérő index szerint kiemelkedően integráltak az északi országok, a legkevesbé pedig a poszt-szocialista országok, elsősorban Csehország, Magyarország, Lengyelország, és a meglehetősen szegény déli Portugália.

Jóllehet a kapcsolati integráció összevont indexén az országok sorrendje nem egyezik meg pontosan a gazdasági jólét GDP-ben mért országok skáláján elfoglalt hellyel, ám azt kétségkívül jelzi, hogy a társadalmi-kapcsolati integráció kedvező mértékéhez a többség számára nélkülözhetetlen a jólét biztonságot nyújtó szintje. A többség szubjektív jólétének biztonsága pedig a piacgazdasággal működő, relatíve szegény, nagy egyenlőtlenségeket hordozó országokban az adatok szerint hiányzik.

Az integráló kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre

Azt tételeztük, hogy a bánatot okozó, negatív kapcsolatok inkább csökkentik, míg az inkább támogató, szeretetet, örömet adó kötelékek növelik, fokozzák az egyének szubjektív elégedettségét és boldogságát, szubjektív életminőségét. A kapcsolatokat mérő és az általánosan elégedettséget, valamint boldogságot mérő indexek bevonásával folyamatos életminőségi indexet szintetizáltunk, majd azt cluster-analízissel öt csoportra kategorizálva életminőségi csoportokat képeztünk. Az így keletkezett életminőségi csoportok segítségével vizsgálhattuk a szubjektív életminőségi csoportok országokon belüli eloszlását, az egyes szintekre kerülő népességi arányt. Igazolódott, hogy ott a legkedvezőbb a makro- társadalom életminősége, ahol a legkisebb az életminőségi szintek közötti egyenlőtlenség.

A rossz és gyenge szubjektív életminőségi szinten, a legkevesebb integráló köteléssel élők legnagyobb arányát Ukrajnában találtuk. Itt minden második válaszadó a két legsúlyos, legkedvezőtlenebb szubjektív életminőségi szintre sorolódott. Csak kicsit maradnak el Ukrajnától a magyarok és szlovákok, ez utóbbi két országban minden harmadik válaszadó került a szubjektív életminőségi hierarchia rossz vagy gyenge szintjére.

Az ötszintű életminőség-index eloszlása arra utalt, hogy Ukrajna kivételével, a poszt-szocialista országok szinte mindegyikében, a válaszadók tizede kiváló életminőséggel él, miközben ezekben a társadalmakban mindenütt igen magas a rossz életminőséget érzők aránya. Vagyis kiemelkedően nagy a társadalmon belüli életminőségi egyenlőtlenség.

Kiváló életminőséggel, legtöbb integráló kötelékkel él az északi országokban és Svájcban minden második megkérdezett, s alig kevesebben élnek hasonló nagy szubjektív elégedettséggel a válaszadók Írországban és Luxemburgban is. Azokban az országokban, amelyekben a társadalom több mint fele kiváló szubjektív életminőséggel él, a javakból minden bizonnyal jut a lemaradóknak is, hiszen ezekben az országokban alig akad válaszadó a rossz vagy gyenge életminőséget jelző csoportban.

A társadalmak többségének pesszimizmusának és elégedetlenségének objektív okairól

A szubjektív elégedettséget, szubjektív életminőséget vizsgálva megállapítottuk, hogy az elégedettség mértéke és az objektív feltételek között rendszerint az emberek adaptációs készsége teremt harmóniát, ennek segítségével az objektív létviszonyoktól, a veszteségektől, megfosztottságtól függetlenül is, képes mindenki elégedetten és boldogan élni. Gyakran mondják a magyarokról is, hogy a társadalom itt más, rosszabb objektív létfeltételekkel élő társadalmakhoz képest is pesszimistább, elégedetlenebb, boldogtalanabb. Amennyiben az adaptációról megfogalmazott elméleteket elfogadjuk, e kérdéssel összefüggésben azt kell kutatnunk, hogy a pesszimista, elégedetlen többségű társadalmak miért nem képesek objektív létviszonyaikat úgy adaptálni, hogy a társadalom szerencsésebb rétegeihez vagy más, szerencsésebb országok lakóihoz hasonlóan elégedettnek érezzék magukat.

A válaszadók hangulati beállítottságát mérve azt találtuk, hogy a *leginkább enerváltak*, leginkább *rosszkedvűek* a válaszadók a poszt-szocialista országokban, az élen Ukrajnával. Az előzőkhöz hasonló szubjektív pesszimizmus és enerváltság jellemző a relatíve szegény portugálokra is.

Pozitív hangulati beállítottságukkal kiemelkednek a jómódú Svájc, Dánia, Luxemburg és Norvégia lakói, s látszólag kakukktójásként közöttük található Írország is. Az „optimista”, pozitív beállítottságú országokra egyértelműen jellemző a gazdasági prosperitás, az emberek közötti bizalom kedvező szintje, és az egyenlőtlenségek alacsony mértéke. Az inkább bizakodó érzéseket megfogalmazó országok részben kevesebb történelmi trauma negatív hatását hordozzák, másrészt az ország gazdasági jóléte lehetővé teszi, hogy a többség anyagi biztonságban éljen, s ne alakuljanak ki a szélsőséges egyenlőtlenségek.

Az adatok arra utalnak, hogy az országok pesszimizmusa korántsem „genetikai örökség”, nem öngerjesztett önpusztító érzés. A fokozott elégedetlenség és pesszimizmus egyrészt azoknak a traumáknak lenyomata, amelyek a múltban sújtották ezeket az országokat. Másrészt a globalizált gazdaság forráshiányos társadalmakat sújtó hatásának következménye. A nemzetközi gazdasági keretek nem teszik lehetővé, hogy a relatíve szegény társadalmak megteremtsék a többség jóléti biztonságát, csökkentsék a szélsőséges egyenlőtlenségeket. Ezzel szemben éppen a nemzetközi piac folyamatosan gerjeszti a fogyasztási vágyakat, igényeket.

Amennyiben a társadalmak prosperáló gazdasággal a többség számára jobblétet, biztonságot nyújtanának, valamint a hatalom a javak demokratikus elosztásával csökkentené az

egyenlőtlenségeket --, mint azt Írország példája mutatja—csökkenne a történelmi múlt traumáinak hatása, s talán optimista fordulatot venne a „pesszimista” társadalmak szubjektív életminősége.